

ارزیابی فقر شهری در محلات اسکان غیررسمی شهر کرمانشاه با استفاده از مدل تحلیل عاملی (نمونه موردی محله دولت آباد و شاطرآباد سال ۱۳۸۵)

شهریور روستایی^۱

محسن احدنژاد^۲

اکبر اصغری زمانی^۳

علی‌رضا زنگنه^۴

شهرام سعیدی^۵

چکیده

اسکان غیررسمی، که به‌موجب شهرنشینی شتابان در جهان معاصر به‌وجود آمده است، نتیجه نابرابری‌های اقتصادی-اجتماعی است که در سطح مناطق شکل گرفته، که شهرها و خصوصاً کلان شهرهای کشور را با مشکلات فراوانی مواجه ساخته است. شهر کرمانشاه به‌عنوان یکی از کلان شهرهای کشور با پدیده اسکان غیررسمی مواجه است. از جمله سکونتگاه‌های اسکان غیررسمی در شهر کرمانشاه محله دولت‌آباد و محله شاطرآباد است که در این مقاله به ارزیابی، اسکان غیررسمی در این محلات پرداخته شده است.

هدف از این پژوهش، ارزیابی اسکان غیر رسمی در شهر کرمانشاه است. که به این منظور از روش تحلیلی-کمی با رویکرد کاربردی برای انجام پژوهش استفاده شده است. جامعه آماری این پژوهش محله دولت‌آباد در حاشیه غربی و محله شاطرآباد در ضلع شرقی شهر کرمانشاه می‌باشد و

۱- استادیار گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه تبریز.

۲- استادیار گروه جغرافیا دانشگاه زنجان نویسنده مسئول.

۳- استادیار گروه جغرافیا دانشگاه زنجان.

۴- کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری.

۵- کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری.

برای این منظور از اطلاعات بلوک‌های آماری سال ۱۳۸۵ و از ۳۰ شاخص که با روش‌های آماری به ۳ عامل ترکیبی تبدیل شده و نتایج با بهره‌گیری از مدل تحلیل عاملی و با کمک نرم‌افزارهای Arc/Gis و Arc/View ارزیابی شده، استفاده گردیده است. نتایج به‌دست آمده، در محله دولت‌آباد حاکی از آن است که تعداد ۲۰ بلوک معادل ۱۱/۱٪ درصد در وضعیت مناسب، ۳۱ بلوک معادل ۱۷/۲٪ درصد نسبتاً مناسب، ۵۷ بلوک معادل ۳۱/۷٪ درصد متوسط، ۵۰ بلوک معادل ۲۷/۸٪ درصد نسبتاً نامناسب و ۱۶ بلوک معادل ۸/۹٪ درصد نامناسب بوده‌اند. نتایج تجزیه و تحلیل برای محله شاطرآباد نمایانگر این است که تعداد ۱۲ بلوک معادل ۴/۵ درصد نامناسب، ۷۴ بلوک معادل ۲۸ درصد نسبتاً نامناسب، ۹۲ بلوک معادل ۳۴/۸ درصد متوسط، ۶۰ بلوک معادل ۲۲/۷ درصد نسبتاً مناسب و ۱۳ بلوک معادل ۴/۹ درصد مناسب شناخته شده‌اند. نتایج این مطالعه نشان می‌دهد که بلوک‌های شهر کرمانشاه مکانی برای تبلور تمایزات اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و کالبدی است. این سکونتگاه‌ها جلوه فقر به‌شمار می‌روند که از لحاظ پویایی روند متفاوتی را طی می‌کنند. وجود نواحی نابرابر در فضای شهر کرمانشاه به جدایی‌گزینی فضایی، اجتماعی و اقتصادی منجر گردیده است. که ذکر این نکته لازم است که نتایج حاصله صرفاً با تکیه بر شاخص‌های مورد استفاده در این مقاله می‌باشد و در صورت عدم مشکلات آماری و به کارگیری شاخص‌های بیشتر این احتمال وجود دارد که نتایج تحت تأثیر قرار گیرد.

واژگان کلیدی: اسکان غیررسمی؛ کرمانشاه؛ تحلیل عاملی؛ سیستم اطلاعات جغرافیایی

مقدمه

در آغاز قرن بیست و یکم، از جمعیت بیش از شش میلیارد نفری جهان، بیش از ۵۰ درصد در نواحی شهری زندگی می‌کنند (Un- HABITAT, 2003: 25) که عمدتاً با تمرکز در شهرهای میلیونی همراه است (صرافی، ۱۳۸۱: ۶۴). در چنین شرایطی شهرها، به‌ویژه شهرهای میلیونی کشورهای در حال توسعه به شکل غم‌انگیزی مکان تمرکز فقر شده و به مرور تعداد زیادی از فقرا به حاشیه شهرها رانده می‌شوند که در آن جا نیز با مشکلات جدیدی برخاسته از شرایط محلی روبه‌رو می‌شوند (Hall & Ulrich, 2000: 14). وجود مناطق حاشیه‌نشین یک پدیده جهانی می‌باشد. دلایل شکل‌گیری این پدیده متنوع و متعدد

است که ممکن است از مکانی به مکان دیگر متفاوت باشد (Akhter & Toran, 2004: 2). یکی از نتایج شهرنشینی معاصر، شهری شدن فقر و شکل‌گیری سکونتگاه‌های غیررسمی در درون یا مجاور شهرهای بزرگ است. این سکونتگاه‌ها جلوه کالبدی فقر به شمار می‌روند که از لحاظ پویایی روند متفاوتی را طی می‌کنند (ایراندوست، صرافی، ۱۳۸۶: ۲). اگرچه سکونتگاه‌های فقیران شهری پدیده‌ی تازه‌ای در جهان نیستند و از وجودشان در جوامع کهنسال یاد شده است و ریشه در تاریخ دارند، اما چنین پدیده‌ای به شکل گسترده امروزین آن، ناشی از تغییر در روابط و مناسبات سنتی انسان بوده که با ورود سرمایه‌داری به دومین مرحله خود، یعنی سرمایه‌داری صنعتی و متعاقب آن، پیدایش شهرهای میلیونی، عینیت یافته است (پیران، ۱۳۸۱: ۸). حاشیه‌نشینی و اسکان غیررسمی، مسأله‌ای گذرا و با ابعاد محدود نبوده و توافقی بر بقا و باز تولید آن وجود دارد که حاکی از عدم کفایت راه‌حل‌ها و سیاست‌های متداول شهری است و رهیافت و اقدامات نوینی را می‌طلبد (صرافی، ۱۳۸۱).

در کشورهای جهان سوم به‌دلیل تحولات اقتصادی در نظام تولید که در طی دهه‌های اخیر بروز پیدا کرده غالب مردم که قبلاً در روستاها اسکان داشتند، دست به مهاجرت گسترده به شهرها زده‌اند و در محله‌های مهاجر پذیر که عموماً در حاشیه شهرها مانند: قارچ رشد کرده سکنی می‌گزینند. در نواحی شهر تازه واردان بیشتر ممکن است نزدیک قسمت‌های مرکزی شهر سکونت اختیار کنند. اما در کشورهای جهان سوم معمولاً عکس آن اتفاق می‌افتد و مهاجران در جایی که حاشیه‌گندابی نواحی شهر نامیده شده است ساکن می‌شوند (گیدنز، ۱۳۸۴: ۶۲۲). این اجتماعات را نباید با رویکردی از بیرون و با دیدی عام، یکسان و بر حسب معیارهای جهانی سنجید، بلکه در مقابل، برای ارائه هرگونه تحلیل و ارزیابی، اتخاذ نوعی دیدگاه نسبی راهگشاستر می‌باشد. به‌عنوان مثال: موقعیت مهاجران روستایی ساکن این گونه مناطق در شهرهای جهان سوم باید با توجه به موقعیت قبلی آن‌ها در روستا ارزیابی شود، چرا که اغلب این اجتماعات در موقعیت‌های شهری، وضعیت به‌مراتب بهتری در مقایسه با بسیاری از روستاها دارند پس زمانی که به مطالعه این پدیده می‌پردازیم باید واقعیت‌های محلی را در نظر بگیریم (گیلبرت و گاگلر، ۱۳۷۵: ۱۸۷). به‌طور کلی وجود نواحی نابرابر در فضای شهری، معلول نابرابری در توزیع منابع ثروت و درآمد در جامعه

است، که خود به جدایی‌گزینی فضایی، اجتماعی و اقتصادی منجر می‌شود (زیاری، ۱۳۸۸: ۲۲). به موازات افزایش جمعیت شهرنشین همواره مسایل و مشکلات جدیدی در این گونه جوامع مطرح می‌شود که از مهم‌ترین آن‌ها اسکان غیررسمی می‌باشد (حاتمی‌نژاد و دیگران، ۱۳۸۵: ۱۳۰).

در ایران نیز شهرنشینی با روندی سریع و شتابان همراه بوده و این رشد شتابان، مسائل و معضلات بسیاری برای شهرهای ایران به‌دنبال داشته است. در این میان، حاشیه‌نشینی به عنوان آئینه تمام‌نمای مسائل شهری، جایگاه و اهمیت خاصی در تحقیقات اجتماعی دارد. در ایران نیز به موازات رشد شهرنشینی، گسترش محلات فقیرنشین به‌ویژه سکونتگاه‌های غیررسمی از پدیده‌های فراگیر شهر معاصر بوده است به‌لحاظ تاریخی جامعه‌ی ایرانی با ساختاری نسبتاً سنتی در حالی، وارد دوره معاصر شد که زمینه‌ها و تمهیدات لازم برای روبه‌رو شدن با چالش‌های نوین دنیای سرمایه‌داری را نداشت. ادغام ایران در نظام سرمایه‌داری جهانی با تبدیل شهرها به نقاط ثقل تولید، توزیع، مصرف و سرمایه همراه بود، در حقیقت شهرها به مثابه گره‌های اقتصادی، با رشد فزاینده بخش صنایع و خدمات زمینه‌های تمرکز جمعیت هر چه بیشتر را ایجاد نمود (ایراندوست، صرافی، ۸۶: ۲۰۳-۲۰۲). حاشیه‌نشینی در ایران ریشه در توسعه برون‌زا و رشد بسیار سریع شهرنشینی دارد (حسامیان و دیگران، ۱۳۷۷). آغاز مطالعه پدیده اسکان غیررسمی در ایران به‌صورت مفصل به اواخر دهه ۱۳۴۰ بازمی‌گردد (حاجی یوسفی، ۱۳۸۱: ۲۲).

کیفیت زندگی در مناطق شهری در مقابل سطح زندگی روستاییان، بهتر و دسترسی به انواع خدمات اجتماعی و اقتصادی اساسی بیشتر است، همین امر یکی از دلایل گرایش تاریخی روستاییان به سکونت در شهر می‌باشد، زیرا هجوم روستاییان به شهر-به‌ویژه کلان شهرها-برای دستیابی به همین امکانات و برخورداری‌ها رخ می‌دهد و تا زمانی که این فاصله وجود داشته باشد باید منتظر موج‌های مهاجرت از روستاها به نقاط شهری بود. جاذبه‌های شهری در مقابل دافعه‌های روستایی، موج تشدید روند مهاجرت روستا-شهری در ایران و در نتیجه شکل‌گیری مناطق حاشیه‌ای و اسکان غیررسمی شده است (نقدی و صادقی، ۱۳۸۵: ۲۲۰). در کشور ما نیز پدیده حاشیه‌نشینی با رشدی سریع‌تر از رشد

شهرنشینی به تعبیری رسمی مواجهه بوده و برآورد می‌شود که یک پنجم جمعیت شهری در این گونه سکونتگاه‌های حاشیه‌ای مستقر باشند (صرافی، ۱۳۸۱: ۵). به طوری که جمعیت سکونتگاه‌های غیررسمی شهرهای بزرگ در سال ۱۳۸۵ حدود ۵ میلیون نفر برآورد شده است (عالالدینی، امین ناصری، ۱۳۸۷: ۸۱). به طور کلی، اسکان غیررسمی در ایران پدیده‌ای رو به رشد است و در حقیقت یک نوع شیوه زندگی خاص محسوب می‌شود که چهره اکثر شهرهای ایران به‌ویژه شهرهای بزرگ مقیاس کشور دارای نمادها و نشانه‌هایی از این پدیده هستند (حاتمی‌نژاد و دیگران، ۱۳۸۵: ۱۳۰). مفهوم اسکان غیررسمی بعضاً با اصلاحات مختلف دیگری مانند: سکونتگاه‌های خودرو، برنامه‌ریزی نشده، غیرقانونی، نابسامان و حاشیه‌نشینی توصیف می‌شود (جوان، ۱۳۸۲: ۵۳). در واقع اسکان غیررسمی در محلات حاشیه‌نشین آخرین چاره بازماندگان است (قرخلو، میره، ۱۳۸۶: ۱۱۳).

با توجه به اهمیت موضوع حاشیه‌نشینی، در این مطالعه سعی بر آن شد تا به بررسی چالش‌های حاشیه‌نشینی در شهر کرمانشاه پرداخته شود. دلیل اهمیت این موضوع در شهر کرمانشاه به این خاطر است که در شهر کرمانشاه حاشیه‌نشینی با سرعت قابل ملاحظه‌ای رو به گسترش است و خانوارهای بسیاری با توجه به مشکلات اقتصادی در دیگر شهرها و آبادی‌های به شهر کرمانشاه مهاجرت کرده و در محلات فقیرنشین ساکن می‌شوند. این تلقی که همه ساکنان اجتماعات غیررسمی مهاجران روستایی‌اند، نادرست است. اگرچه بخش غیررسمی، زمانی مهاجر بوده‌اند، اما شمار افرادی که از بخش رسمی شهرها به اجتماعات غیررسمی روی می‌آورند، روزبه‌روز رو به افزایش می‌یابد. تنوع شغلی، قومی و گروهی این‌گونه اجتماعات به‌شدت رو به افزایش است (پیران، ۱۳۸۱: ۱۳).

از جمله اجتماعات غیررسمی شهر کرمانشاه می‌توان از محله دولت‌آباد و محله شاطرآباد نام برد که در حال حاضر با مسائل متعدد کالبدی، اجتماعی، اقتصادی و ... مواجه می‌باشند. در این مقاله به ارزیابی اسکان غیررسمی با استفاده از شاخص‌های اقتصادی، اجتماعی، کالبدی پرداخته شده است. از این رو با تأکید بر شاخص‌های اجتماعی - اقتصادی - کالبدی سعی می‌شود به ارزیابی اسکان غیررسمی به‌عنوان بازتابی از نابرابری اجتماعی، پرداخته شود.

مبانی نظری

یکی از آثار و پیامدهای توسعه فیزیکی ناموزون و نامتعادل شهری که بر پایداری شهری تأثیری مخرب دارد، اسکان غیررسمی است. در تبیین علل شکل‌گیری این مسئله، مکاتب بسیاری به ارائه دیدگاه‌های‌شان پرداخته‌اند (قرخلو، ۱۳۸۸: ۲)، از این‌رو به دیدگاه این مکاتب پرداخته می‌شود.

دیدگاه لیبرالی

در دیدگاه لیبرالی مسئولان و مدیران شهری پدیده را نادیده می‌انگارند. این رهیافت که با تشابه‌سازی تاریخی با مراحل توسعه‌ای جوامع توسعه‌یافته، حاشیه‌نشینی را پدیده‌ای گذرا و میرنده تلقی می‌کند خواهان رهاسازی آن به ساز و کارهای بازار است و انتظار دارد که با گذر زمان و دست یافتن به توسعه، دیگر حاشیه‌نشینی و اسکان غیررسمی وجود نداشته باشد. خطای این نگرش در تشابه‌سازی تاریخی برای کشورهای جنوب با توجه به استمرار و گسترش این پدیده مشهود است، ضمن آن‌که بی‌توجهی به میلیون‌ها شهروند طی ده‌ها سال به امید حل خودبه‌خودی مسایل، از نظر ارزش‌های انسانی مقبولیت نیست (صرافی، ۱۳۸۲: ۲۷۰).

این دیدگاه عمدتاً خاص کشورهای است که با نظام اقتصاد آزاد اداره می‌شوند، که علت عمده حاشیه‌نشینی را ناشی از کارکرد جاذبه‌های شهری و دافعه‌های روستایی به‌شمار می‌آورند. به نظر آن‌ها افزایش جمعیت یکی از علل مهمی است که زمینه را برای مهاجرت مازاد نیروی کار روستایی فراهم می‌آورد. عدم دسترسی مهاجران به مشاغل اقتصادی شهری، همراه با فقر اقتصادی و عدم تخصص آن‌ها موجب می‌شود که آن‌ها مجبور شوند آلودگی‌ها و زاعه‌هایی را که در اغلب موارد، فاقد هر گونه تسهیلات شهری، از قبیل آب، برق، تلفن است، برای زندگی برگزینند (درکوش، ۱۳۷۲). برخی نیز به عوامل فیزیکی مانند: زمین‌های رها شده و اراضی نامناسب شهری و ... و بالا بودن قیمت زمین و مسکن و برخی دیگر، عوامل اقلیمی را زمینه ساز مهاجران به مناطق خاصی از شهرها و ایجاد حاشیه‌نشینی و زاعه‌نشینی می‌دانند (شکویی، ۱۳۸۰). در این دیدگاه تصور آن است که تا نظام کلان

اصلاح نشود، نظام‌های خرد قابل اصلاح نیستند و در واقع درگیر بهبود وضعیت اجتماعات ساکن در سکونتگاه‌های غیررسمی نشده و به ساماندهی اجتماعی برای جنبش‌های سیاسی تکیه می‌کند (صرافی، ۱۳۸۲: ۲۷۰). اندیشمندان لیبرال تضادهای ناشی از رشد نامتعادل اقتصادی و یا روابط متروپل و اقمار را دست‌کم می‌گیرند و در زنجیره نظام اقتصادی تنها بر ویژگی‌های الگوی رشد اقتصادی کشورهای در حال توسعه، که عمدتاً بر پایه شناخت عوامل درونی، استوار است تکیه دارند (حاج یوسفی، ۱۳۸۱: ۱۶). در دیدگاه لیبرال حاشیه‌نشینی به مثابه معمول عوامل داخلی در کشورهای جهان سوم تلقی می‌گردد و در جهت گذار از جامعه سنتی به جامعه صنعتی، خود به عنوان ضرورت در فرایند این تحول قلمداد می‌شوند (احمدی‌پور، ۱۳۷۴: ۳۴).

دیدگاه رادیکالیستی

فضا را در محدوده ملی و بین‌المللی پدیده‌ای می‌داند که تولید می‌شود. سپس می‌کوشد تا مکانیسم‌های حاکم بر تولید فضا را کشف نماید و در این رهگذار اولین نتیجه‌گیری آن است که تولید فضا مستقیم و غیرمستقیم انعکاس روابط طبقاتی یا به بیان کلی‌تر، بهره‌کشی است (پیران، ۱۳۷۰: ۷۷). ساختار نابسامان کشورهای در حال توسعه را، که ناشی از ادغام کشورهای مزبور در نظام اقتصادی و تجارت جهانی است، را در این امر دخیل می‌داند. تحلیل‌گران اقتصاد سیاسی معتقدند هنگامی که مناطق دارای اقتصاد معیشتی به جرگه بازار وارد می‌شوند. تولیدات بومی... جای خود را غالباً به یکی از دو محصول عمده خواهند داد و جمعیت زیادی به‌علت دگرگونی ساخت‌های تولیدی، به‌صورت نیروی کار آزاد شده، موج عظیم مهاجرتی را موجب می‌شوند (سینجر، ۱۳۸۵: ۹۲). یکی دیگر از عواملی که زمینه حاشیه‌نشینی را فراهم می‌آورد، اقتباس کشورهای در حال توسعه از الگوهای توسعه کشورهای سرمایه‌داری صنعتی می‌باشد، چنین الگویی به‌دلیل آن‌که صنعت محور هستند، ساختار اقتصادی کشورهای در حال توسعه را در هم می‌ریزد (احمدیان، ۱۳۸۲: ۲۸۵). این دیدگاه به‌دلیل تلقی محوری از رابطه دیالکتیکی توسعه‌یافتگی و توسعه‌نیافتگی و نقش این رابطه در تولید انواع فضا چه در جهان توسعه‌یافته و چه در حاشیه دنیا یا جهان عقب‌نگه‌داشته شده، بهتر از سایر دیدگاه‌ها قادر، تحلیل شرایط پیدایش و رشد بازار غیررسمی زمین و

مسکن و قانونمندی‌ها و تبعات آن از جمله مسکن نابهنجار یا آلونک نشینی است (پیران، ۱۳۷۴: ۱۱۸).

دیدگاه تخریبی

این دیدگاه که به دیدگاه بولدوزور معرف می‌باشد و روشی کاملاً فیزیکی است، سعی در ریشه کن کردن اجتماعات حاشیه نشین دارد. این رهیافت در واقع صورت مسئله را پاک کرده و به جابه‌جایی جغرافیایی مسایل باقی مانده توجه ندارد، همچنین در رابطه با اهمیت حفظ امید برای ساکنان این اجتماعات این رهیافت یأس فراگیر را فشرده و در برابر تهدید جدی آن، انگیزه مقابله و انفجار را تقویت می‌کند (صرافی، ۱۳۸۲: ۲۷۰). این شیوه بیش از هر شیوه دیگری در سطح جهان به اجرا گذاشته شده است. بر پایه پژوهش‌های به عمل آمده پیامد این برنامه‌ها به‌طور معمول بدتر شدن شرایط در سایر بخش‌های مسکونی را باعث شده است، زیرا خلع ید شده‌ها به سراغ بخش‌های دیگر می‌روند یا زاغه‌شان را در جای دیگری می‌سازند (چیما، ۱۳۷۹: ۱۴۹).

راهبرد توانمندسازی

راهبرد توانمندسازی جدیدترین و مناسب‌ترین راه‌حل در ساماندهی حاشیه‌نشینی و اسکان غیررسمی است (صرافی، ۱۳۸۲: ۲۷۱). راهبرد توانمندسازی بر بسیج تمامی امکانات بالقوه و منابع و تمامی عوامل برای ایجاد مسکن و بهبودی در شرایط زندگی جوامع فقیر تأکید دارد و به مردم این فرصت را می‌دهد که شرایط خانه و محل زندگی خود را با توجه به اولویت‌ها و نیازهایشان بهبود بخشند. به‌طور خلاصه در روش توانمندسازی، مرکز توجه، ساکنان شهر و مردم هستند و دولت متعهد می‌گردد تسهیلات لازم را برای آنان فراهم کند. بهسازی شهری همراه با توانمندسازی اجتماعات محلی، رهیافت نوینی برای حل مسأله فقر شهری، است که دیگر مهندسی ساختمان و تزریق منابع مالی صرف را رهگشا نمی‌داند، بلکه مهندسی اجتماعی با حمایت و تسهیل بخش عمومی و سازمان‌های غیردولتی و محلی و مشارکت فعال ساکنان مورد نظر است (هادیزاده، ۱۳۸۲: ۳۷).

مواد و روش‌ها

روش به کار گرفته شده در پژوهش حاضر، تحلیل-کمی با رویکرد کاربردی و با هدف ارزیابی مناطق حاشیه‌نشین برای مدیریت آن‌هاست. جامعه آماری محله دولت آباد و محله شاطرآباد در سال ۱۳۸۵ می‌باشد. اطلاعات مورد نیاز از بلوک‌های آماری سال ۱۳۸۵ مرکز آمار ایران اخذ گردید بدین صورت که در نرم‌افزار Arc/View, Arc/GIS و با استفاده از اطلاعات موجود در بانک اطلاعاتی شروع به شاخص‌سازی کرده و سپس از شاخص‌ها خروجی گرفته و به محیط Excel انتقال داده شده است. بعد از انجام مراحل فوق شاخص‌ها را به محیط نرم‌افزار SPSS منتقل نموده و از طریق مدل تحلیل عاملی ۳۰ شاخص به ۳ عامل طبقه‌بندی گردید. برای هر یک از عوامل مقدار ویژه، درصد واریانس، واریانس تجمعی تبیین گردید. با توجه به هر یک از عوامل استخراج شده، بلوک‌های محله در ۵ گروه مناسب، نسبتاً مناسب، متوسط، نسبتاً نامناسب، نامناسب طبقه‌بندی گردیده‌اند. لازم به ذکر است که گروه‌های ذکر شده بر مبنای میانگین و انحراف معیار جامعه دسته‌بندی شده‌اند.

شاخص‌های مورد استفاده برای تحلیل عاملی

در این مقاله جهت ارزیابی اسکان غیررسمی از ۳۰ شاخص که عبارتند از: متوسط بعد خانوار، بار تکفل، نرخ سالخوردگی، نرخ بی‌سوادی، نرخ بیکاری، نرخ بی‌سوادی در جمعیت لازم‌التعلیم، بیکاری مردان، بیکاری زنان، تراکم جمعیت در واحد مسکونی، سرانه خالص مسکونی، نرخ سرباری، سرانه ناخالص مسکونی، میزان تراکم جمعیت شهری، نسبت باسوادی، میزان فعالیت، نرخ باسوادی در بزرگسالان، بار تکفل خالص، تراکم خانوار در واحد مسکونی، بار معیشت، میزان اشتغال جمعیت، ضریب تکفل، تراکم نفر در واحد مسکونی، تراکم کلی مسکونی، میزان اشتغال به تحصیل، بار جمعیتی، نسبت جوانی جمعیت، میزان فعالیت عمومی، مشارکت اقتصادی، مشارکت اقتصادی زنان، ضریب اشتغال، استفاده گردیده است.

جدول (۱) دسته‌بندی شاخص‌های به کار رفته در تحقیق

شاخص‌هایی برای سنجش فقر شهری			
شاخص‌های اجتماعی	شاخص‌های اقتصادی	شاخص‌های فرهنگی	شاخص‌های کالبدی
جوانی جمعیت	بار تکفل	نسبت باسواد	تراکم جمعیت
میزان سال‌خوردگی	میزان بیکاری	میزان بی‌سوادی	تراکم واحد مسکونی
متوسط بعد خانوار	بیکاری مردان	میزان اشتغال به تحصیل	تراکم ناخالص مسکونی
	میزان فعالیت عمومی	میزان بی‌سوادی در جمعیت لازم‌التعلیم	تراکم خالص مسکونی
	ضریب اشتغال	میزان باسوادی در بزرگ‌سالان	تراکم خانوار در واحد مسکونی
	بار تکفل ناخالص		تراکم مسکونی جمعیت
	ضریب تکفل		تراکم واحد مسکونی
	میزان اشتغال		تراکم نفر در واحد مسکونی
	بار تکفل خالص		
	بیکاری زنان		
	مشارکت اقتصادی		
	مشارکت زنان در فعالیت‌های اقتصادی		
	میزان سرباری		
	بار معیشت		
	بار جمعیتی (بار اقتصادی)		

منبع: نگارندگان

محدوده مورد مطالعه

شهر کرمانشاه به‌عنوان یکی از ۱۰ شهر مهم و پر جمعیت کشور با جمعیتی نزدیک به ۸۰۰ هزار نفر (تا آبان ماه ۱۳۸۵) و مساحتی بالغ بر ۱۰ هزار هکتار در میانه غربی ایران یکی از توانمندترین شهرهای ایران در این منطقه می‌باشد. بر پایه سرشماری ۱۳۸۵، جمعیت کرمانشاه ۷۹۴۷۶۹ نفر بوده است.

تحولات تعداد خانوار

تعداد خانوارهای شهر کرمانشاه در سال ۱۳۷۵ بالغ بر ۱۴۴۴۸۸ خانوار بوده است. این میزان در سال ۱۳۸۵ روند رو به رشدی داشته است، تعداد خانوارهای شهر کرمانشاه در سال ۸۵ نیز ۱۹۹۴۴۶ خانوار بوده است. در دهه ۸۵-۷۵ تعداد ۵۴۹۵۸ خانوار به خانوارهای شهر اضافه شده است. به طور متوسط در هر سال حدود ۵۴۹۵ خانوار جدید را شامل می شود.

جدول (۲) تحولات تعداد خانوار در سطح شهر کرمانشاه طی سالهای ۸۵-۱۳۷۵

۱۳۸۵	۱۳۷۵	کرمانشاه
۱۹۹۴۴۶	۱۴۴۴۸۸	تحولات تعداد خانوار

منبع: نگارندگان

تحولات بعد خانوار

در سال ۱۳۷۵، تعداد خانوارهای ساکن شهر بالغ بر ۱۴۴۳۳۳ خانوار بوده است. به این ترتیب متوسط تعداد اعضای هر خانوار معمولی ساکن این شهر ۴/۷۳ نفر است. سطح نسبتاً بالای این رقم نشان دهنده سهم نسبی قابل توجه خانوارهای بزرگ پرجمعیت در میان خانوارهای ساکن این شهر است. تعداد خانوارهای شهر در سال ۱۳۸۵ نیز ۱۹۷۴۵۸ خانوار می باشد. در دهه ۸۵-۱۳۷۵ تعداد ۵۳۱۲۵ خانوار به خانوارهای شهر اضافه گردیده که به طور متوسط حدود ۴/۲۰ خانوار را شامل می شود (گزارش طرح جامع، جلد ۳: ۱۷).

جدول (۳) تحولات بعد خانوار در سطح شهر کرمانشاه طی دوره ۸۵-۱۳۷۵

۱۳۸۵	۱۳۷۵	سال
۷۹۴۷۶۹	۶۷۸۲۷۷	کل جمعیت
۱۹۷۴۵۸	۱۴۴۳۳۳	تعداد خانوار
۴/۲۰	۴/۷۳	بعد خانوار

منبع: نگارندگان

۶- این ارقام از اطلاعات طرح جامع استان کرمانشاه فصل اول برداشت شده است.

۷- این رقم در طرح جامع ۱۴۴۲۶۸ و ۱۴۴۱۶۰ ذکر گردیده است. اما عدد فوق با توجه به اطلاعات اخذ شده از مرکز آمار می باشد که معتبرتر است.

یافته‌ها و بحث

با هجوم روستائیان به شهر کرمانشاه و به طبع آن افزایش جمعیت شهر در فاصله سال‌های ۶۰-۱۳۵۰ شهر کرمانشاه گسترش فراوانی یافته، در هر چهار سمت زمین‌های اطراف شهر اشغال شده است. باید توجه داشت که در ابتدا مردم زمین‌ها را با اجازه شهرداری و بر طبق برنامه‌های ارائه شده می‌ساختند، اما به مرور ساختمان سازی از محدوده شهرک‌ها خارج شده و حاشیه‌نشینان در آن‌ها مستقر شده‌اند. اگرچه ساکنان شهرک‌هایی که توسط دولت و سرمایه‌داران ساخته شده‌اند وضعیت اجتماعی-اقتصادی بسیار بهتری نسبت به حاشیه‌نشین‌ها و زاغه‌نشین‌ها دارند اما خصایص مشترکی نیز با آن‌ها دارند:

۱- همگی در کناره‌ها و به دور از مرکز شهر هستند.

۲- اکثراً از نظر ارتباط با مرکز شهر و رفت آمد در داخل محدوده وضع نابسامانی دارند.

۳- اکثر آن‌ها بافت اجتماعی ناهمگون داشته از شهرستان‌ها و روستاهای مختلف به حاشیه شهر منتقل شده، سکونت یافته‌اند.

شهرک‌های حاشیه‌ای و ساکنان آن‌ها به سه گروه عمده تقسیم می‌شوند:

گروه اول: ساکنان شهرک‌هایی هستند که توسط دولت یا سرمایه‌داران بزرگ به وجود آمده و گاه از نظر کیفی بهتر از بسیاری از نقاط شهری می‌باشند.

گروه دوم: ساکنان بخش‌هایی که از گسترش و بازسازی روستاهای اطراف (که قبلاً نیز مسکونی بوده‌اند) به وجود آمده‌اند.

گروه سوم: ساکنان بخش‌هایی که قبلاً مسکونی نبوده و ساکنان آن‌ها مهاجران روستایی یا کسانی هستند که به دلایل گوناگون از محل اصلی خود رانده شده‌اند.

نقاط اشتراک گروه دوم و سوم، جمعیت بیشتر، تشابه وضعیت اقتصادی، کمبود یا نبود امکانات و تأسیسات و خدمات شهری و ... می‌باشد.

اسامی شهرک‌ها و حاشیه‌نشین‌های شهر کرمانشاه در هر گروه به شرح زیر می‌باشد:

گروه اول شامل: ۱- کوی ۲۲ بهمن. ۲- آبادانی و مسکن. ۳- شهرک امام خمینی. ۴- شهرک الهیه. شهرک معلم.

گروه دوم شامل: ۱- طاق بستان. ۲- باغ ابریشم. ۳- سرخه لیژه. ۴- چقاکیود. ۵- مراد حاصل. ۶- حکمت آباد (قلعه حکیم‌باشی). ۷- چقامیرزا. ۸- قلعه کهنه. ۹- چقاگلان. ۱۰- باغ نی. ۱۱- باریکه. ۱۲- نوکان. ۱۳- دهکده سراب سفید. ۱۴- چشمه روضان. ۱۵- سراب قنبر. ۱۶- کچل آباد. ۱۷- ده پهن.

گروه سوم: ۱- شاطر آباد. ۲- آریا شهر. ۳- کیهان شهر. ۴- حافظیه. ۵- دولت آباد. ۶- جعفر آباد. ۷- زور آباد. ۸- کولی آباد. ۹- دیزل آباد. ۱۰- چوب فروش‌ها (گزارش طرح جامع، جلد ۳: ۲۶-۲۷).

شهر کرمانشاه به‌عنوان مادر شهری که در مسیر مهاجرت‌های شهری و روستایی منطقه غرب کشور قرار دارد با بحران‌های حاشیه‌نشینی و اسکان غیررسمی روبه‌رو شده است. بیش از ۳۵ شهرک حاشیه‌ای در کنار شهر شکل یافته است که اسکان آن‌ها نامناسب و غیررسمی بوده و استانداردهای شهرسازی و شهرنشینی در آن‌ها به‌ندرت قابل رؤیت است. در این بین ۱۳ محله و شهرک مختلف دارای تنگناها و مشکلات مضاعفی هستند. این محلات عبارتند از: دولت آباد، شاطر آباد، نوکان، باغ ابریشم، چقاگلان، چقاکیود، حکمت آباد، جعفر آباد، آنهایتا، شهرک صادقیه، شهرک مهدیه. همان‌طور که گفته شد ۳۵ شهرک حاشیه‌ای شهر کرمانشاه در سال ۱۳۷۵ حدود ۲۵۵۸۵۴ نفر از جمعیت ۶۸۱۶۱۱ نفری شهر کرمانشاه یا به عبارتی ۳۷/۵ درصد از کل جمعیت شهر کرمانشاه را در خود جای داده‌اند. از این میان ۳۵ شهرک حاشیه‌ای، با حجم جمعیتی معادل ۲۲۵۰۹۷ نفر در سال ۱۳۷۵، از نظر اسکان متعارف و غیررسمی دارای وضعیتی حادث‌تر از بقیه بوده‌اند. این ۱۳ شهرک روی هم رفته حدود ۸۷/۹ درصد از جمعیت ۳۵ شهرک حاشیه‌ای را در خود جای داده‌اند (امکان‌سنجی بهسازی شهرنگر و توانمندسازی اجتماعی شهر کرمانشاه، مهندسان مشاور تدبیر شهر، ۱۳۸۲).

تغییرات جمعیت ۱۳ شهرک مورد مطالعه در غالب جدول شماره (۴) بیان شده است. شهرک‌هایی با اسکان نامتعارف در سال ۱۳۷۵ دارای جمعیتی معادل ۲۲۵۰۹۷ نفر بوده‌اند

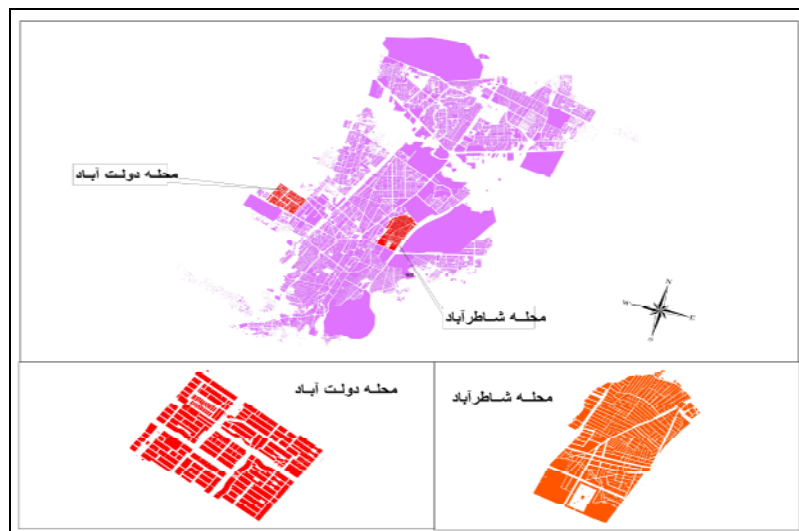
که پس از ۷ سال (در سال ۱۳۸۲) این جمعیت به ۲۷۰۹۷۹ نفر افزایش یافته است. یعنی در دوره ۷ سال گذشته جمعیت این محلات با نرخ رشد مطلق معادل ۲/۶۸ درصد افزایش یافته است. همچنین نرخ رشد طبیعی در این شهرک‌ها معادل ۲/۴ درصد می‌باشد. سنجه رشد مطلق و طبیعی نشان می‌دهد که شهرک‌های فوق علاوه بر آن که از مشکلات خاص ناشی از عدم کنترل موالید رنج می‌برند، مهاجرپذیر نیز هستند. بالاترین رشد جمعیت مربوط به شهرک صادقیه با ۷/۶ درصد و کم‌ترین رشد جمعیت مربوط به شهرک مهدیه با ۱/۴ درصد است. در شهرک‌هایی که امکان توسعه فیزیکی و ساخت و ساز وجود داشته است، رشد جمعیت لجام گسیخته اتفاق افتاده است. نوکان و شهرک صادقیه از جمله این محلات هستند (طرح جامع مسکن، ۱۳۸۷: ۲۹۶).

جدول (۴) تغییر جمعیت و نرخ رشد جمعیت شهرک‌های با اسکان غیرمتعارف شهر کرمانشاه در سال‌های ۷۵ تا ۱۳۸۲

ردیف	نام محله	جمعیت		نرخ رشد ۷۵-۱۳۸۲ (درصد)
		۱۳۷۵	۱۳۸۲	
۱	نوکان	۵۶۴۹	۷۲۱۱	۳/۵
۲	باغ ابریشم	۷۵۶۶	۹۳۶۸	۳/۱
۳	چقاگلان	۵۷۹۷	۸۰۰۰	۴/۷
۴	چقاکبود	۵۶۸۲	۶۶۶۲	۲/۳
۵	حکمت‌آباد	۸۲۲۲	۱۲۹۴۶	۶/۷
۶	شاطرآباد	۵۰۲۷۴	۵۷۱۷۳	۱/۸
۷	جعفرآباد	۵۱۰۰۰	۶۱۴۵۵	۲/۷
۸	آناهیتا	۷۴۸۵	۸۳۲۹	۱/۵
۹	صادقیه	۳۶۵۴	۶۱۲۱	۷/۶
۱۰	دولت‌آباد	۳۸۱۲۵	۴۴۰۹۵	۱/۲
۱۱	کولی‌آباد	۲۷۳۶۶	۳۲۹۷۶	۲/۷
۱۲	چمن	۵۹۸۹	۷۴۸۳	۳/۲
۱۳	شهرک مهدیه	۸۲۸۸	۹۱۶۰	۱/۴
۱۴	جمع	۲۲۵۰۹۷	۲۷۰۹۷۹	۲/۶۸

منبع: امکان‌سنجی بهسازی شهرنگر و توانمندسازی اجتماعی شهر کرمانشاه - مهندسان مشاور تدبیر شهر-۱۳۸۲

از این رو به ارزیابی وضعیت گروه‌های انسانی محله دولت‌آباد و محله شاطرآباد در این پژوهش پرداخته شده است. محله دولت‌آباد از پرجمعیت‌ترین و معروف‌ترین سکونتگاه‌های غیررسمی شهر کرمانشاه است که در دهه ۱۳۵۰ شکل گرفته است. این محله با وسعت حدود ۱۰۳۸۷۲۴ مترمربع در قسمت غربی شهر و در منطقه ۲ قرار گرفته است. محله شاطرآباد نیز با وسعت ۱۳۵۰۰۰۰ مترمربع در ضلع شرقی و در منطقه ۳ شهر کرمانشاه قرار گرفته است. ساکنان محله دولت‌آباد و شاطرآباد قشر کم‌درآمد و آسیب‌پذیر جامعه هستند که از روستاهای اطراف و شهرستان‌های کرمانشاه، با انگیزه دستیابی به وضعیت بهتر از لحاظ اقتصادی و به‌ویژه مساعد نبودن وضع معیشتی و بیکاری در مبدأ شروع به مهاجرت کرده و به شهر کرمانشاه وارد شده‌اند.



نقشه (۱) موقعیت شهر کرمانشاه، محله دولت‌آباد و محله شاطرآباد

یافته‌های تحقیق

در این تحقیق با استفاده از ۳۰ شاخص جدول شماره: (۱) مربوط به ۱۸۰ بلوک محله دولت‌آباد و ۲۶۴ بلوک محله شاطرآباد شهر کرمانشاه در جهت ارزیابی اسکان غیررسمی با

استفاده از مدل تحلیل عاملی اقدام شده است. با بهره‌گیری از نرم‌افزار SPSS مجموع شاخص‌های مورد استفاده در این تحقیق عامل‌سازی گردید. بدین ترتیب شاخص‌های بارگذاری شده در هر عامل که بالای ۰/۵ هستند یک عامل را تشکیل می‌دهند. شاخص‌هایی که امکان تجمع با این‌ها را ندارند عامل دیگری را تشکیل می‌دهند. نتیجه حاصل تقلیل ۳۰ شاخص به ۳ عامل بوده است. مجموع چهار عامل ۸۲/۰۷ درصد از واریانس را برای محله دولت‌آباد و ۷۰/۳۸ درصد از واریانس را برای محله شاطرآباد در سال ۱۳۸۵ تبیین می‌نماید، که نشان از رضایت‌بخش بودن تحلیل عاملی و متغیرهای مورد مطالعه می‌باشد. در جدول زیر مقدار ویژه، درصد واریانس و درصد واریانس تجمعی و ضریب پراکندگی هر یک از عوامل آمده است.

جدول (۵) عامل‌ها، مقادیر ویژه، واریانس و ضریب پراکندگی عامل‌ها در تحلیل داده‌های سال ۱۳۸۵

نام عامل‌ها	مقدار ویژه	درصد واریانس	درصد واریانس تجمعی	ضریب پراکندگی
عامل اول	۱۶/۳۲	۵۴/۴۲	۵۴/۴۲	۳۴/۰۴
عامل دوم	۴/۸۴	۱۶/۱۶	۷۰/۵۸	۵۰/۸۹
عامل سوم	۳/۴۴	۱۱/۴۸	۸۲/۰۷	۴۶/۲۸

محاسبات آماری نگارندگان

جدول (۶) عامل‌ها، مقادیر ویژه، واریانس و ضریب اختلاف عامل‌ها در تحلیل داده‌های محله شاطرآباد

نام عامل‌ها	مقدار ویژه	درصد واریانس	درصد واریانس تجمعی	ضریب پراکندگی
عامل اول	۱۱/۹۶	۳۹/۸۶	۳۹/۸۶	۱۲/۷۸
عامل دوم	۴/۸۸	۱۶/۲۸	۵۶/۱۵	۵۹/۱۷
عامل سوم	۴/۲۶	۱۴/۲۳	۷۰/۳۸	۶۰/۹۷

محاسبات آماری نگارندگان

نتایج ارزیابی اسکان غیر رسمی در محله دولت‌آباد

عامل اول^۸

در این عامل ۲۱ شاخص متوسط بعد خانوار، نرخ سالخوردگی، نرخ بی‌سوادی، ضریب تکفل،

۸- برای جلوگیری از زیاد حجم مقاله نقشه برای هر عامل ارائه نگردیده و فقط نقشه تلفیقی آورده شده است.

میزان اشتغال به تحصیل، بار جمعیتی، نسبت جوانی جمعیت، نسبت باسوادی جمعیت، نرخ بی‌سوادی در جمعیت لازم‌التعلیم، بار تکفل، تراکم جمعیت در واحد مسکونی، نرخ سرباری، میزان فعالیت، نرخ باسوادی در بزرگسالان، میزان فعالیت عمومی، مشارکت اقتصادی، تراکم خانوار در واحد مسکونی، بار معیشت، میزان اشتغال جمعیت، تراکم نفر در واحد مسکونی، ضریب اشتغال قرار دارند. مقدار ویژه این عامل $۱۶/۳۲$ می‌باشد که به تنهایی $۵۴/۴۲$ درصد از واریانس را تبیین می‌کند. ضریب پراکندگی در این عامل بین بلوک‌های محله $۳۴/۰۴$ درصد است.

جدول (۷) متغیرهای بارگذاری شده در عامل اول سال ۱۳۸۵

ردیف	متغیر	مقدار همبستگی
۱	متوسط بعد خانوار	۰/۵۵۷
۲	نرخ سالخوردگی	۰/۵۶۰
۳	نرخ بی‌سوادی	۰/۸۳۲
۴	ضریب تکفل	۰/۸۷۵
۵	میزان اشتغال به تحصیل	۰/۷۸۰
۶	بار جمعیتی	۰/۹۷۸
۷	نسبت جوانی	۰/۹۳۳
۸	نسبت باسوادی جمعیت	۰/۹۴۲
۹	نرخ بی‌سوادی در جمعیت لازم‌التعلیم	۰/۸۹۳
۱۰	بار تکفل	۰/۸۹۱
۱۱	تراکم جمعیت در واحد مسکونی	۰/۹۴۴
۱۲	نرخ سرباری	۰/۸۹۰
۱۳	میزان فعالیت	۰/۸۴۶
۱۴	نرخ باسوادی در بزرگسالان	۰/۹۴۲
۱۵	میزان فعالیت عمومی	۰/۹۱۲
۱۶	مشارکت اقتصادی	۰/۹۴۰
۱۷	تراکم خانوار در واحد مسکونی	۰/۹۲۵
۱۸	بار معیشت	۰/۸۳۲
۱۹	میزان اشتغال جمعیت	۰/۹۲۹
۲۰	تراکم نفر در واحد مسکونی	۰/۸۹۲
۲۱	ضریب اشتغال	۰/۸۳۲

این جدول اطلاعات دقیقی در مورد همبستگی بین متغیرها را نشان می‌دهد. با توجه به جدول ۲۱ متغیر در عامل اول بارگذاری شده‌اند که بیشترین تأثیر را در بین عوامل چهار گانه دارند. ضریب پراکندگی حاکی از آن است که این عامل کم‌ترین تغییر را بین بلوک‌های محله نشان می‌دهد، از منظر این عامل بیش‌ترین تجانس در محله دولت‌آباد وجود دارد. ارزیابی فقر شهری بلوک‌های محله دولت‌آباد از منظر این عامل بدین ترتیب بوده است ۱۱ بلوک معادل (۶/۱٪ درصد) مناسب، ۲۸ بلوک معادل (۱۵/۶٪ درصد) نسبتاً مناسب، ۵۸ بلوک معادل (۳۲/۲٪ درصد) متوسط، ۴۳ بلوک (معادل ۲۳/۹٪ درصد) نسبتاً نامناسب، ۲۵ بلوک معادل (۱۳/۹٪ درصد) بلوک‌ها در وضعیت نامناسبی بوده‌اند.

عامل دوم

مقدار ویژه این عامل ۴/۸۴ می‌باشد که ۱۶/۱۶ درصد از واریانس را توجیه می‌کند، ضریب پراکندگی در این عامل بین بلوک‌های محله ۵۰/۸۹ درصد است. و در این عامل ۵ شاخص همانند: نرخ بیکاری، بیکاری مردان، بیکاری زنان، بارتکفل خالص، مشارکت اقتصادی زنان بارگذاری شده‌اند.

جدول (۸) متغیرهای بارگذاری شده در عامل دوم سال ۱۳۸۵

ردیف	متغیر	همبستگی
۱	نرخ بیکاری	۰/۹۶۰
۲	بیکاری مردان	۰/۸۳۵
۳	بیکاری زنان	۰/۷۱۰
۴	بار تکفل خالص	۰/۹۵۷
۵	مشارکت اقتصادی زنان	۰/۸۱۶

با توجه به عامل‌های بارگذاری شده در این عامل می‌توان آن را عامل اقتصادی نامید. ضریب پراکندگی حاکی از آن است که عامل اقتصادی، در مقایسه با دو عامل دیگر، نسبت به متغیرهای مورد اندازه‌گیری نامتجانس‌تر است. ارزیابی بلوک‌های محله از منظر عوامل اقتصادی در سال ۱۳۸۵ بدین ترتیب بوده است ۵۱ بلوک معادل (۲۸/۳٪ درصد) نامناسب،

۶۹ بلوک معادل (۳/۳۸٪ درصد) نسبتاً نامناسب، ۲۸ بلوک معادل (۶/۱۵٪ درصد) متوسط، ۱۸ بلوک (معادل ۱۰٪ درصد) نسبتاً مناسب، ۱۰ بلوک معادل (۶/۵٪ درصد) بلوک‌های محله در وضعیت مناسبی بوده‌اند.

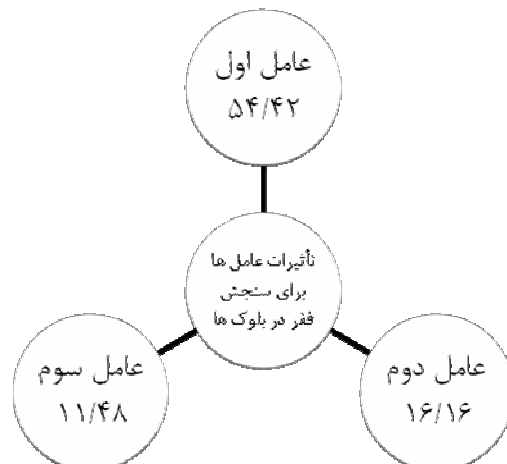
عامل سوم

مقدار ویژه این عامل ۳/۴۴ بوده که ۱۱/۴۸ درصد از واریانس را تبیین می‌کند، ضریب پراکندگی در این عامل بین بلوک‌های محله ۴۶/۲۸ درصد است. در این عامل ۴ متغیر (تراکم خالص مسکونی، سرانه ناخالص مسکونی، میزان تراکم جمعیت محله، تراکم خانوار در واحد مسکونی) قرار گرفته‌اند.

جدول (۹) متغیرهای بارگذاری شده در عامل سوم سال ۱۳۸۵

ردیف	متغیر	همبستگی
۱	تراکم خالص مسکونی	۰/۷۳۹
۲	سرانه ناخالص مسکونی	-۰/۷۸۵
۳	میزان تراکم جمعیت محله	۰/۹۰۵
۴	تراکم کلی مسکونی	-۰/۸۸۹

با توجه با شاخص‌های به کار رفته می‌توان این عامل را عامل کالبدی نامید. از منظر عامل کالبدی محله دولت‌آباد در سال ۱۳۸۵ این‌گونه بوده که ۳۷ بلوک معادل (۶/۲۰٪ درصد) وضعیت نامناسب، ۳۶ بلوک معادل (۲۰٪ درصد) نسبتاً نامناسب، ۴۹ بلوک معادل (۲۷/۲٪ درصد) متوسط، ۳۲ بلوک (معادل ۱۷/۸٪ درصد) نسبتاً مناسب، ۲۴ بلوک معادل (۳/۱۳٪ درصد) بلوک‌های محله در وضعیت مناسبی بوده‌اند.



نمودار (۱) نسبت تأثیر عامل‌های سه‌گانه در ارزیابی بلوک‌های محله دولت آباد

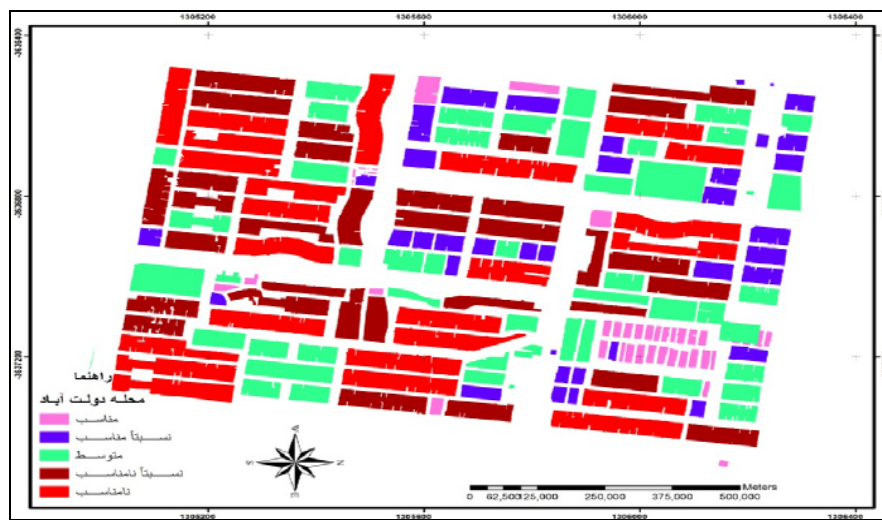
در مجموع درصد واریانس ۳ عامل یاد شده ۸۲/۰۷ درصد است که بیش از یک دوم آن در عامل اول جمع شده است این امر نشانگر ارزش و اهمیت عامل اول به عامل‌های بعدی است.

سطح‌بندی بلوک‌ها بر اساس عامل‌های تلفیقی

با تلفیق عوامل سه‌گانه فوق با همدیگر به عنوان شاخص تلفیقی نتایج زیر حاصل گردیده است بر اساس یافته‌های اولیه تعداد ۲۰ بلوک معادل ۱۱/۱٪ درصد در وضعیت مناسب، ۳۱ بلوک معادل ۱۷/۲٪ درصد نسبتاً مناسب، ۵۷ بلوک معادل ۳۱/۷٪ درصد متوسط، ۵۰ بلوک معادل ۲۷/۸٪ درصد نسبتاً نامناسب و ۱۶ بلوک معادل ۸/۹٪ درصد نامناسب شناخته شده‌اند.

جدول (۱۰) سطح بندی بلوک‌های محله دولت‌آباد از منظر عامل تلفیقی سال ۱۳۸۵

نامناسب		نسبتاً نامناسب		متوسط		نسبتاً مناسب		مناسب	
درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد
۸/۹٪	۱۶	۲۷/۸٪	۵۰	۳۱/۷٪	۵۷	۱۷/۲٪	۳۱	۱۱/۱٪	۲۰



نقشه (۲) پهنه‌بندی ارزیابی اسکان غیررسمی در بلوک‌های محله دولت‌آباد شهر کرمانشاه بر مبنای عامل تلفیقی در سال ۱۳۸۵

نتایج بررسی مکانی- فضایی محله شاطرآباد

عامل اول

در این عامل ۱۷ شاخص نرخ سالخوردگی، نرخ بی‌سوادی، نرخ بی‌سوادی در جمعیت لازم‌التعلیم، نرخ سرباری، نسبت باسواد جمعیت، میزان فعالیت، نرخ باسواد در بزرگسالان، نسبت جوانی جمعیت، میزان فعالیت عمومی، مشارکت اقتصادی، تراکم خانوار در واحد مسکونی، بار معیشت، ضریب تکفل، تراکم نفر در واحد مسکونی، میزان اشتغال به تحصیل، بار جمعیتی (بار اقتصادی)، تراکم جمعیت در واحد مسکونی قرار دارند. مقدار ویژه این عامل

۱۱/۹۶ می‌باشد که به تنهایی ۳۹/۸۶ درصد از واریانس را تبیین می‌کند. ضریب اختلاف در این عامل بین بلوک‌های شهر ۱۲/۷۸ درصد است.

جدول (۱۱) متغیرهای بار گذاری شده در عامل اول محله شاطراباد ۱۳۸۵

ردیف	متغیر	مقدار همبستگی
۱	نرخ سالخوردگی	۰/۵۸۶
۲	نرخ بی‌سوادی	۰/۶۳۲
۳	نرخ بی‌سوادی در جمعیت لازم‌التعلیم	۰/۸۸۲
۴	نرخ سرباری	۰/۴۶۸
۵	نسبت باسوادی جمعیت	۰/۸۸۹
۶	میزان فعالیت	۰/۶۱۲
۷	نرخ باسوادی در بزرگسالان	۰/۸۸۹
۸	نسبت جوانی جمعیت	۰/۹۱۷
۹	میزان فعالیت عمومی	۰/۹۳۸
۱۰	مشارکت اقتصادی	۰/۹۲۳
۱۱	تراکم خانوار در واحد مسکونی	۰/۸۶۸
۱۲	بار معیشت	۰/۸۱۰
۱۳	ضریب تکفل	۰/۸۹۸
۱۴	تراکم نفر در واحد مسکونی	۰/۸۰۵
۱۵	میزان اشتغال به تحصیل	۰/۷۳۹
۱۶	بار جمعیتی (بار اقتصادی)	۰/۹۷۴
۱۷	تراکم جمعیت در واحد مسکونی	۰/۸۶۵

با توجه به جدول (۳) می‌توان عامل اقتصادی - کالبدی - فرهنگی را برای این عامل به کار برد. نتایج و یافته‌های حاصل نشان‌دهنده آن است که ۱۲ بلوک معادل (۴/۵ درصد) مناسب، ۳۷ بلوک معادل (۱۴ درصد) نسبتاً مناسب، ۱۰۶ بلوک معادل (۴۰/۲ درصد) متوسط، ۵۶ بلوک (معادل ۲۱/۲ درصد) نسبتاً نامناسب، ۳۹ بلوک معادل (۱۴/۸ درصد) بلوک‌ها نامناسب می‌باشند.

عامل دوم

در این عامل ۵ شاخص نرخ بیکاری، بیکاری مردان، بیکاری زنان، بارتکفل خالص، مشارکت اقتصادی زنان بارگذاری شده‌اند. مقدار ویژه این عامل $4/88$ می‌باشد که به تنهایی $16/28$ درصد از واریانس را محاسبه می‌کند. ضریب پراکندگی در این عامل $59/17$ درصد می‌باشد.

جدول (۱۲) متغیرهای بارگذاری شده در عامل دوم محله شاطرآباد ۱۳۸۵

ردیف	متغیر	همبستگی
۱	نرخ بیکاری	$0/948$
۲	بیکاری مردان	$0/842$
۳	بیکاری زنان	$0/853$
۴	بارتکفل خالص	$0/930$
۵	مشارکت اقتصادی زنان	$0/717$

با توجه به عامل‌های بارگذاری شده در این عامل می‌توان آن را عامل اقتصادی نامید. $10/5$ بلوک معادل ($39/8$ درصد) نامناسب، 55 بلوک معادل ($20/8$ درصد) نسبتاً نامناسب، 60 بلوک معادل ($22/7$ درصد) متوسط، 30 بلوک معادل ($11/4$ درصد) نسبتاً مناسب، 11 بلوک معادل ($4/2$ درصد) بلوک‌ها مناسب بوده‌اند.

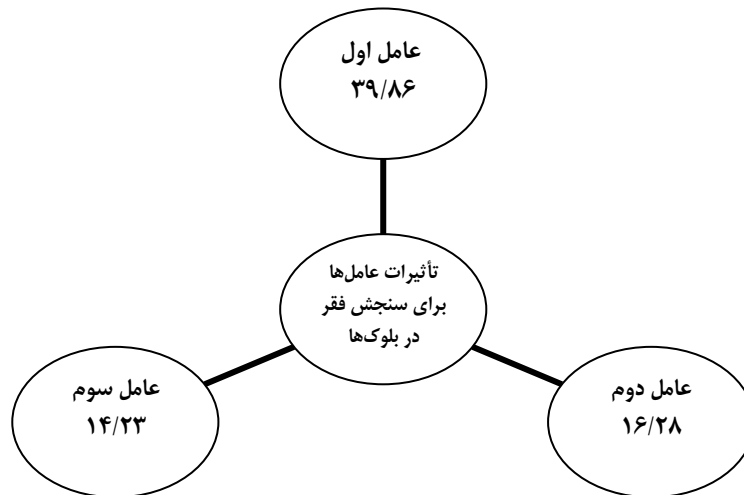
عامل سوم

در این عامل ۵ شاخص تراکم خالص مسکونی، میزان تراکم جمعیت شهری، میزان اشتغال جمعیت، تراکم کلی مسکونی، ضریب اشتغال قرار دارند. مقدار ویژه این عامل $4/26$ بوده که $14/23$ درصد از واریانس را تبیین می‌کند. ضریب پراکندگی در این عامل $60/97$ درصد می‌باشد.

جدول (۱۳) متغیرهای بارگذاری شده در عامل سوم محله شاطرآباد سال ۱۳۸۵

ردیف	متغیر	همبستگی
۱	تراکم خالص مسکونی	۰/۷۵۸
۲	میزان تراکم جمعیت شهری	۰/۹۴۵
۳	میزان اشتغال جمعیت	۰/۶۵۶
۴	تراکم کلی مسکونی	۰/۹۴۹
۵	ضریب اشتغال	۰/۹۳۴

با توجه با شاخص‌های به کار رفته می‌توان این عامل را عامل کالبدی-اقتصادی نامید. از منظر عوامل کالبدی-اقتصادی محله شاطرآباد در سال ۱۳۸۵ این گونه بوده که ۴۶ بلوک معادل (۱۷/۴ درصد) نامناسب، ۸۸ بلوک معادل (۳۳/۳ درصد) نسبتاً نامناسب، ۶۴ بلوک معادل (۲۴/۲ درصد) متوسط، ۵۴ بلوک (معادل ۲۰/۵ درصد) نسبتاً مناسب، ۱۰ بلوک معادل (۳/۸ درصد) بلوک‌ها مناسب بوده‌اند. کیفیت مسکن و غیراستاندارد بودن آن، بازتابی از اوضاع اجتماعی-اقتصادی خانواده‌هاست (شکوئی، ۱۳۷۲: ۸۳).



نمودار (۲) نسبت تأثیر عامل‌های سه‌گانه در ارزیابی بلوک‌های محله شاطرآباد

در مجموع درصد واریانس ۳ عامل یاد شده $70/38$ درصد است که بیش از یک دوم آن در عامل اول جمع شده است این امر نشانگر ارزش و اهمیت عامل اول به عامل‌های بعدی است.

سطح‌بندی بلوک‌ها محله شاطرآباد بر اساس عامل‌های تلفیقی

با تلفیق عوامل سه‌گانه فوق با همدیگر به عنوان شاخص تلفیقی نتایج زیر حاصل گردیده است بر اساس یافته‌های اولیه تعداد ۱۲ بلوک معادل $4/5$ درصد نامناسب، ۷۴ بلوک معادل ۲۸ درصد نسبتاً نامناسب، ۹۲ بلوک معادل $34/8$ درصد متوسط، ۶۰ بلوک معادل $22/7$ درصد نسبتاً مناسب و ۱۳ بلوک معادل $4/9$ درصد مناسب شناخته شده‌اند. ساخت اکولوژیک شهر کرمانشاه کاملاً با پایگاه اجتماعی-اقتصادی جمعیت در رابطه است به گونه‌ای که تأثیر پذیری ساخت شهر از این عوامل کاملاً در چهره محلات نمایان است.

جدول (۱۴) سطح‌بندی بلوک‌های محله شاطرآباد از منظر عامل تلفیقی سال ۱۳۸۵

نامناسب		نسبتاً نامناسب		متوسط		نسبتاً مناسب		مناسب	
تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد
۱۴	$4/5$	۷۴	۲۸	۹۲	$34/8$	۶۰	$22/7$	۱۳	$4/9$



نقشه (۳) پهنه‌بندی ارزیابی اسکان غیررسمی در بلوک‌های محله شاطرآباد شهر کرمانشاه بر مبنای عامل تلفیقی در سال ۱۳۸۵

نتیجه‌گیری

اسکان غیررسمی نمایانگر نابرابری‌های اجتماعی- اقتصادی در توزیع سرمایه‌گذاری‌ها در جامعه است که نمود عینی آن را در اغلب شهرهای کشور می‌توان یافت. شهر کرمانشاه از جمله کلان‌شهرهای کشور است، که حاشیه‌نشینی و گسترش محله‌های حاشیه‌نشین آن بسیار بالا است. بر اساس نتایج حاصل از این پژوهش که با ارزیابی اسکان غیررسمی در محله دولت‌آباد و شاطرآباد شهر کرمانشاه بر مبنای اطلاعات بلوک‌های آماری سال ۱۳۸۵ انجام گردید، ۳۰ شاخص انتخابی ارزیابی اسکان غیررسمی از طریق مدل تحلیل عاملی به ۳ عامل کاهش یافته، سهم هر عامل در ارزیابی اسکان غیررسمی مشخص گردید. مجموع ۳ عامل ۸۲/۰۷ درصد از واریانس را برای محله دولت‌آباد قادر است محاسبه و توضیح دهد. عامل اول به تنهایی ۵۴/۴۲ درصد از واریانس را محاسبه و توضیح می‌دهد بیش از یک دوم شاخص‌ها در این عامل بارگذاری شده‌اند. عامل دوم ۱۶/۱۶ درصد از واریانس را محاسبه و توضیح می‌دهد با توجه به عامل‌های بارگذاری شده در این عامل، عامل اقتصادی نامیده شده است. سومین عامل ۱۱/۴۸ درصد واریانس را محاسبه می‌نماید با توجه به شاخص‌های به‌کار رفته عامل کالبدی نامگذاری گردیده است. در نهایت ۳ عامل فوق را با هم ترکیب نموده که نتایج به‌دست آمده گویای آن است که تعداد ۲۰ بلوک معادل ۱۱/۱٪ درصد در وضعیت مناسب، ۳۱ بلوک معادل ۱۷/۲٪ درصد نسبتاً مناسب، ۵۷ بلوک معادل ۳۱/۷٪ درصد متوسط، ۵۰ بلوک معادل ۲۷/۸٪ درصد نسبتاً نامناسب و ۱۶ بلوک معادل ۸/۹٪ درصد نامناسب می‌باشند. نتایج برای محله شاطرآباد بدین ترتیب بوده است که در مجموع درصد واریانس ۳ عامل یاد شده ۷۰/۳۸ درصد است. عامل اول (اقتصادی-کالبدی-فرهنگی) ۳۹/۸۶ درصد از واریانس را تبیین می‌کند. عامل دوم (اقتصادی) نیز ۱۶/۲۸ درصد از واریانس را محاسبه می‌کند. عامل سوم (کالبدی-اقتصادی) ۱۴/۲۳ درصد از واریانس را تبیین می‌کند. بر اساس تلفیق عامل‌ها تعداد ۱۲ بلوک معادل ۴/۵ درصد نامناسب، ۷۴ بلوک معادل ۲۸ درصد نسبتاً نامناسب، ۹۲ بلوک معادل ۳۴/۸ درصد متوسط، ۶۰ بلوک معادل ۲۲/۷ درصد نسبتاً مناسب و ۱۳ بلوک معادل ۴/۹ درصد مناسب شناخته شده‌اند. گسترش ناموزون شهرنشینی شهر کرمانشاه را به‌صورت قطعات موزاییکی ناهماهنگی در آورده است.

از این رو به حوزه‌های اجتماعی شهر، شکل ویژه‌ای بخشیده است که محله دولت آباد و محله شاطرآباد از این قطعات ناهماهنگ می‌باشد.

در اغلب کشورهای جهان سوم، سیاست‌های برنامه‌ریزی، همواره طبقات اول و متوسط جامعه به‌ویژه جامعه شهری را مورد حمایت قرار می‌دهد (شکویی، ۱۳۸۲: ۵۲). دلیل روشن بر این گفته، وجود فقر پایداری است که هنوز هم با اجرای ده‌ها نوع برنامه‌ریزی، چهره سیاه خود را در همه زوایای محله دولت‌آباد و محله شاطرآباد گسترش داده است. در پایان ذکر این نکته لازم است که نتایج حاصله صرفاً با تکیه بر شاخص‌های مورد استفاده در پژوهش می‌باشد و در صورت عدم مشکلات آماری و به‌کارگیری شاخص‌های بیشتر از قبیل شاخص‌های درآمدی این احتمال وجود دارد که نتایج تحت تأثیر قرار گیرد.

منابع

- احمدی‌پور، زهرا (۱۳۷۴)، «حاشیه‌نشینی در بخش مرکزی کرج»، *مجله رشد آموزش جغرافیا*، شماره ۳۸.
- احمدیان، محمدعلی (۱۳۸۲)، «*حاشیه‌نشینی، ریشه‌ها و راه‌حل‌ها*»، سال نهم، شماره سوم و چهارم.
- ایراندوست، کیومرث (۱۳۸۶)، «اسکان غیررسمی جلوه‌ای از توسعه ناپایدار شهری»، رساله دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه شهید بهشتی به راهنمایی دکتر مظفر صرافی و ژیلا سجادی.
- مرکز آمار ایران (۱۳۸۵)، *بلوک‌های آماری شهر کرمانشاه*.
- مهندسان مشاور طرح آمایش (۱۳۸۱)، «*طرح جامع شهر کرمانشاه*».
- مهندسان مشاور طرح آمایش (۱۳۸۲)، «*طرح تجدیدنظر طرح جامع شهر کرمانشاه*»، انتشارات مسکن و شهرسازی.
- مهندسان مشاور تدبیر شهر (۱۳۸۲)، «*امکان‌سنجی بهسازی شهرنگر و توانمندسازی اجتماعی شهر کرمانشاه*».
- پیران، پرویز (۱۳۸۱)، «باز هم درباب اسکان غیررسمی، مورد شیرآباد زاهدان»، *مجله هفت شهر*، شماره نهم و دهم، پاییز و زمستان ۱۳۸۱.
- پیران، پرویز (۱۳۷۴)، «آلونک‌نشینی در ایران»، *مجله اطلاعات سیاسی-اقتصادی*، سال نهم، شماره هفتم و هشتم، فروردین و اردیبهشت، شماره ۸۸-۸۷.
- پیران، پرویز (۱۳۷۰)، «دیدگاه‌های نظری در جامعه‌شناسی شهر و شهرنشینی»، *مجله اطلاعات سیاسی-اقتصادی*، سال ششم، شماره سوم و چهارم، آذر و دی، شماره ۵۲-۵۱.
- جوان، جعفر (۱۳۸۲)، «نگرشی بر نحوه ساماندهی حاشیه کلان شهرها، نمونه مشهد»، *مجله جغرافیا و توسعه ناحیه‌ای* (ضمیمه مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی)، دانشگاه فردوسی مشهد.

- چیمان، جی شایبر (۱۳۷۹)، «مدیریت شهر، خط‌مشی‌ها و نوآوری‌ها در کشورهای در حال توسعه»، ترجمه پرویز زاهدی، شرکت پردازش و برنامه‌ریزی شهری، تهران.
- حاتمی‌نژاد، حسین؛ سیفی‌الدینی، فرانک؛ میره، محمد (۱۳۸۵)، «بررسی شاخص‌های غیررسمی مسکن در ایران (نمونه موردی محله شیخ احمد قم)»، *پژوهش‌های جغرافیایی*، شماره ۵۸.
- حاجی یوسفی، علی (۱۳۸۱)، «حاشیه‌نشینی و فرایند تحول آن (قبل از انقلاب اسلامی)»، هفت شهر *فصلنامه عمران و بهسازی شهری*، سال سوم، شماره هشتم.
- حسامیان، فرخ؛ اعتماد، گیتی؛ حائری، محمدرضا (۱۳۷۷)، «شهرنشینی مرحله گذار در: شهرنشینی در ایران»، چاپ دوم، انتشارات آگاه، تهران.
- زیاری، کرامت‌الله (۱۳۸۸)، «ساماندهی و توانمندسازی اسکان غیررسمی در شهر اهواز»، *پژوهش‌های جغرافیایی انسانی*، شماره ۶۷، تابستان ۱۳۸۸.
- سینجر، پل؛ کاظمی، مهدی؛ حسامیان، فرخ (۱۳۸۵)، «*اقتصاد سیاسی شهرنشینی*»، نشر ایران.
- شکویی، حسین (۱۳۸۰)، «*دیدگاه‌های نو در جغرافیای شهری*»، انتشارات سمت، تهران.
- شکویی، حسین (۱۳۸۲)، «*فلسفه‌های محیطی و مکتب‌های جغرافیایی*» جلد دوم، موسسه جغرافیایی و کارتوگرافی گیتاشناسی، تهران.
- صرافی، مظفر (۱۳۸۱)، «به‌سوی نظریه‌ای برای ساماندهی اسکان غیررسمی»، *فصلنامه هفت شهر*، انتشارات سازمان عمران و بهسازی شهری، شماره ۸.
- صرافی، مظفر (۱۳۸۲)، «بازنگری ویژگی‌های اسکان خودانگیخته»، مجموعه مقالات حاشیه‌نشینی و اسکان غیررسمی»، جلد اول؛ دانشگاه علوم بهزیستی و توانبخشی، تهران.
- عابدین درکوش، سعید (۱۳۷۲)، «*درآمدی بر اقتصاد شهری*»، تهران مرکز نشر دانشگاهی، چاپ دوم.
- علاالدینی، پویا؛ امین‌ناصری، آراز (۱۳۸۷)، «اسکان غیررسمی در مشهد: بررسی وضعیت سکونتگاه‌ها و تمهیدات ساماندهی»، *نشریه شهرسازی و معماری هفت‌شهر*، شماره ۲۳، صص ۷۷-۸۷.

- قرخلو، مهدی؛ میره، محمد (۱۳۸۶)، «توانمندسازی اجتماعی، راه‌حلی برای حاشیه‌نشینی (شیخ آباد قم)»، *فصلنامه دانشگاه آزاد اسلامی واحد شوشتر*، سال دوم، شماره سوم.
- قرخلو، مهدی؛ عبدی‌بنگی‌کند، ناصح؛ زنگنه شهرکی، سعید (۱۳۸۸)، «تحلیل سطح پایداری شهری در سکونتگاه‌های غیررسمی (مورد شهر سنندج)»، *پژوهش‌های جغرافیای انسانی*، شماره ۶۹، صص ۱۶-۱.
- گیدنز، آنتونی (۱۳۸۴)، «جامعه‌شناسی»، ترجمه منوچهر صوری، تهران. نشر نی.
- گیلبرت، آلن. ژوزف، گاگلر (۱۳۷۵)، «شهرها، فقر و توسعه و شهرنشینی در جهان سوم»، تهران، روابط عمومی شهرداری تهران.
- نقدی، اسداله؛ صادقی، رسول (۱۳۸۵)، «حاشیه‌نشینی چالش فرا روی توسعه پایدار شهری (با تأکید بر شهر همدان)»، *فصلنامه رفاه اجتماعی*، سال پنجم، شماره ۲۰.
- هادیزاده بزاز، مریم (۱۳۸۲)، «بازنگری ویژگی‌های اسکان خودانگیخته»، *مجموعه مقالات حاشیه‌نشینی و راه‌های ساماندهی آن در جهان*، شهرداری مشهد، نشر تیهو، مشهد.
- Ali, Mohammed Akhter, Kavita, Toran (2004), "Migration, Slums & Urban Squalor". At: www.yorku.ca/bunchmi/ICEH.
- Habitat Strategic Vision (2003), "*The United Nations Human Settlements Programs*", Nairobi, Kenya.
- Hall, Peter & Ulrich, Preifer. (2000), "Urban Future 21, A Global Agenda for Twenty- First Century Cities, E & FN spon London.